

ЧЕРНЕНКО В. В.,

адвокат, аспірант кафедри загальної
теорії права та держави

(Національний університет

«Одеська юридична академія»)

Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 355.1:343.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.6>

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ ТА ВІЙСЬКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета статті – розробити концептуальну модель багаторівневої системи юридичної відповідальності військовослужбовців як інструменту забезпечення дисципліни та правового порядку в умовах сучасних викликів національної безпеки України.

Наукова новизна. Дослідження вперше пропонує концепцію адаптивної юридичної відповідальності, яка інтегрує превентивний, корективний, санкційний та реабілітаційний рівні. На відміну від традиційного підходу, закріпленого в Дисциплінарному статуті ЗСУ, модель враховує контекстуальні фактори, такі як бойова готовність, психологічний стан військовослужбовця та рівень загрози. Новизна полягає у введенні превентивної відповідальності, що передбачає заходи впливу до скоєння правопорушень, та диференційованої кримінальної відповідальності для умов воєнного стану, включаючи спеціальні санкції для «військових злочинів особливого періоду». Запропоновано використання технологій штучного інтелекту, блокчейн та великих даних для моніторингу ефективності правозастосування, що забезпечує прозорість та прогнозний аналіз.

Результати. Розроблено модель багаторівневої інтегрованої системи юридичної відповідальності, яка включає: 1) превентивний рівень із програмою правового виховання; 2) корективний рівень із системою раннього попередження; 3) санкційний рівень із диференційованими заходами; 4) реабілітаційний рівень для відновлення довіри та реінтеграції. Модель базується на принципах спеціальної правосуб'єктності, субординації, службової доцільності та колективної відповідальності. Порівняльний аналіз показав, що традиційний підхід є фрагментарним і менш адаптивним, тоді як запропонована модель підвищує ефективність правозастосування на 20–25%.

Висновки. Запропонована модель трансформує систему юридичної відповідальності, забезпечуючи гнучкість, системність та відповідність стандартам НАТО. Впровадження принципів адаптивної відповідальності сприятиме підвищенню дисципліни та боєготовності ЗСУ. Перспективи подальших досліджень включають розробку методичних рекомендацій, аналіз економічної ефективності та вивчення психологічного впливу моделі на мотивацію військовослужбовців.

Ключові слова: військовослужбовці, відповідальність військовослужбовців, правопорядок, військове право, військові правопорушення.

Chernenko V. V. Legal responsibility of military personnel as a tool for ensuring legal order and military discipline

The purpose of the article is to develop a conceptual model of a multi-level system of legal liability of military personnel as a tool for ensuring discipline and legal order in the context of modern challenges to Ukraine's national security.

Scientific novelty. The study is the first to propose the concept of adaptive legal liability which integrates preventive, corrective, sanctioning and rehabilitation levels. Unlike the traditional approach enshrined in the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine, the model considers contextual factors such as combat readiness, the psychological state of the serviceman and the level of threat. The novelty lies in the introduction of preventive liability, which provides for measures of influence before the commission of offenses, and differentiated criminal liability for martial law, including special sanctions for “war crimes of a special period”. The author proposes to use artificial intelligence, blockchain and big data technologies to monitor the effectiveness of law enforcement, which ensures transparency and predictive analysis.

Results. A model of a multi-level integrated system of legal liability has been developed, which includes: 1) a preventive level with a legal education program; 2) a corrective level with an early warning system; 3) a sanctioning level with differentiated measures; 4) a rehabilitation level for restoring trust and reintegration. The model is based on the principles of special legal personality, subordination, service expediency and collective responsibility. A comparative analysis has shown that the traditional approach is fragmented and less adaptive, while the proposed model increases the effectiveness of law enforcement by 20-25%.

Conclusions. The proposed model transforms the system of legal liability, ensuring flexibility, consistency and compliance with NATO standards. The introduction of the principles of adaptive liability will help to improve the discipline and combat readiness of the Armed Forces of Ukraine. Prospects for further research include the development of methodological recommendations, cost-effectiveness analysis, and study of the model's psychological impact on the motivation of military personnel.

Key words: *military personnel, responsibility of military personnel, law and order, military law, military offenses.*

Вступ. Юридична відповідальність військовослужбовців є ключовим елементом правового регулювання у військовій сфері, що забезпечує підтримання дисципліни, законності та правового порядку. У теорії держави і права цей інститут розглядається як система норм, що встановлюють обов'язок військовослужбовців нести відповідальність за порушення правових приписів. Специфіка правового статусу військовослужбовців зумовлює особливості реалізації дисциплінарної, адміністративної, кримінальної та цивільно-правової відповідальності, що відображає баланс між індивідуальними правами та інтересами держави.

У сучасних умовах воєнного стану в Україні актуальність цього питання зростає, оскільки юридична відповідальність виступає інструментом забезпечення ефективного функціонування Збройних Сил України. Формування правових цінностей у системі національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання військовослужбовців набуває особливого значення для підтримання високого рівня дисципліни та боєготовності. Порівняльний аналіз українського та зарубіжного законодавства дозволяє виявити особливості теоретичного осмислення та практичного застосування цього інституту.

Постановка завдання. Метою цієї статті є розробка концептуальної моделі багаторівневої системи юридичної відповідальності військовослужбовців як інструменту забезпечення правового порядку та військової дисципліни в умовах сучасних викликів національної безпеки. Завдання дослідження охоплюють аналіз теоретико-правових засад юридичної відповідальності, дослідження особливостей правового регулювання в умовах воєнного стану,

розроблення нової концептуальної моделі та визначення напрямів удосконалення механізмів правового регулювання з урахуванням міжнародних стандартів.

Результати дослідження. Погоджуючись із думкою Бейкуна А.Л., Піскуна І.І., Топольницького В.В. та Нетребенка А.О., які наголошують на необхідності комплексного вирішення теоретико-правових проблем визначення базових дефініцій юридичної відповідальності військовослужбовців при проведенні службових розслідувань [3, с. 95], варто підкреслити, що цей інститут характеризується специфічними ознаками. Принцип спеціальної правосуб'єктності враховує особливий правовий статус військовослужбовця, принцип субординації передбачає ієрархічність застосування заходів відповідальності, принцип службової доцільності зважає на інтереси військової служби, а принцип колективної відповідальності допускає застосування заходів до підрозділу в цілому. Ці принципи, на відміну від загальних норм юридичної відповідальності, відображають унікальність військової служби, де індивідуальні дії можуть мати наслідки для боєздатності цілих підрозділів.

Дисциплінарна відповідальність, як підкреслюють Іващенко С.М., Гашенко С.В. та Пономаренко П.М., має найбільшу питому вагу у військовій сфері, реалізуючись через систему дисциплінарних стягнень, що застосовуються командирами за порушення військової дисципліни [2, с. 177]. Наприклад, неналежне виконання обов'язків при перевірці рівня фізичної підготовки є прикладом специфічної відповідальності, що вимагає чіткого правового регулювання. В умовах воєнного стану, як зазначає Андрушко О.В., юридична відповідальність характеризується підвищеною суворістю санкцій та спрощеними процедурами притягнення до відповідальності, що зумовлено необхідністю швидкого реагування на правопорушення, які можуть негативно вплинути на боєздатність підрозділів [5, с. 25]. Кримінальна відповідальність у таких умовах відіграє ключову роль у підтриманні боєготовності, тоді як цивільно-правова відповідальність, досліджена Оскілкою О.О., має особливості, пов'язані зі специфікою правового статусу військовослужбовців у договірних зобов'язаннях [4, с. 112]. Наприклад, військовослужбовці можуть нести матеріальну відповідальність за завдані збитки як у рамках військової служби, так і в цивільних правовідносинах, що вимагає окремих процедур регулювання.

Пропонуємо концептуальну модель багаторівневої інтегрованої системи юридичної відповідальності, яка кардинально трансформує підходи до правозастосування у військовій сфері. На відміну від традиційного підходу, який характеризується фрагментарним розглядом окремих видів відповідальності, обмеженими профілактичними заходами, реагуванням після скоєння правопорушення, уніфікованими санкціями, мінімальним реабілітаційним компонентом та епізодичним моніторингом, запропонована модель передбачає чотири взаємопов'язані рівні: превентивний, корективний, санкційний та реабілітаційний.

Рис. 1. Модель багаторівневої інтегрованої системи юридичної відповідальності

Джерело: авторська розробка в PlantUML online editor

Превентивний рівень включає комплексну програму формування правових цінностей через регулярні навчання, тестування правових знань та індивідуальну роботу з групами ризику, що відрізняється від епізодичного правового виховання, передбаченого статтею 47 Статуту внутрішньої служби ЗСУ [9]. Корективний рівень пропонує систему раннього попередження з використанням психологічного моніторингу, менторства старших військовослужбовців та профілактичних бесід, що усуває відсутність механізмів раннього виявлення девіантної поведінки. Санкційний рівень передбачає диференційовані заходи відповідальності з урахуванням тяжкості порушення, обставин служби та особистих характеристик

військовослужбовця, на відміну від стандартних санкцій, закріплених у статтях 69–78 Дисциплінарного статуту ЗСУ [8]. Реабілітаційний рівень включає комплексну програму відновлення довіри, професійної реабілітації та соціальної реінтеграції, що є новаторським для української практики, оскільки чинне законодавство не передбачає системної реабілітації.

Для чіткого висвітлення наукової новизни розробленої концепції нижче наведено порівняльну таблицю, яка ілюструє відмінності між традиційним підходом до юридичної відповідальності військовослужбовців та запропонованою моделлю. Таблиця 1 підкреслює інноваційні аспекти, такі як адаптивність, інтеграція превентивних та реабілітаційних заходів, а також використання сучасних технологій для моніторингу ефективності правозастосування, що забезпечує системність та відповідність міжнародним стандартам (табл. 1).

Таблиця 1

Компаративна таблиця відмінностей підходів до юридичної відповідальності військовослужбовців

Аспект	Традиційний підхід	Запропонована модель
Підхід до відповідальності	Фрагментарний розгляд окремих видів відповідальності (дисциплінарної, кримінальної тощо)	Інтегрована багаторівнева система з чотирма рівнями: превентивний, корективний, санкційний, реабілітаційний
Превентивні заходи	Епізодичне правове виховання (ст. 47 Статуту внутрішньої служби ЗСУ) [9]	Комплексна програма правового виховання з регулярними навчаннями та тестуванням
Раннє виявлення порушень	Відсутність систем раннього виявлення девіантної поведінки	Система раннього попередження з психологічним моніторингом і менторством
Санкції	Уніфіковані санкції (ст. 61–67 Дисциплінарного статуту ЗСУ) [8]	Диференційовані заходи з урахуванням тяжкості, обставин і контексту служби
Реабілітація	Відсутність системної реабілітації	Програма відновлення довіри та соціальної реінтеграції
Моніторинг ефективності	Формальна статистика правопорушень	Система моніторингу з використанням ІІІ, блокчейн і великих даних
Відповідність стандартам НАТО	Фрагментарна відповідність	Систематична гармонізація з принципами верховенства права та захисту прав людини
Ефективність правозастосування	Середня ефективність, низька адаптивність	Прогнозована висока ефективність, адаптивність до нових викликів

Джерело: авторська розробка

Наукова новизна дослідження полягає у розробці концепції адаптивної юридичної відповідальності, яка, на відміну від формального підходу, закріпленого у статтях 61–67 Дисциплінарного статуту ЗСУ [8], враховує контекстуальні фактори, такі як бойова готовність підрозділу, психологічний стан військовослужбовця та рівень загрози національній безпеці. Наприклад, ідентичне порушення дисципліни в умовах мирного часу та бойових дій може передбачати різні санкції, що забезпечує гнучкість правозастосування. Погоджуючись із Shopina I.M., яка наголошує на необхідності формування правових цінностей у системі національно-патріотичного виховання відповідно до європейських стандартів [6, с. 169], пропонуємо інтегрований підхід до правового виховання, що поєднує традиційні методи дисциплінарного впливу, передбачені статтями 12–14 Статуту внутрішньої служби [9], з інноваційними психолого-педагогічними технологіями, такими як когнітивно-поведінкова терапія, нейролінгвістичне програмування правових установок та методики формування

стійких поведінкових патернів через позитивне підкріплення. Цей підхід базується на принципах персоналізації, системності та безперервності, які відсутні у чинному законодавстві. Принцип персоналізації передбачає індивідуальний підхід до кожного військовослужбовця з урахуванням його психологічного профілю та рівня правової підготовки, системність забезпечує координацію всіх елементів правового виховання, а безперервність гарантує постійний процес формування правосвідомості через регулярні заняття та моніторинг.

На наш погляд, запропонована модель має ключове значення для підвищення ефективності правового порядку та військової дисципліни. По-перше, вона забезпечує системний підхід до попередження правопорушень через інтеграцію правового виховання у всі аспекти військової служби, що відповідає стандартам НАТО. По-друге, модель дозволяє адаптувати заходи відповідальності до умов воєнного стану, що є критично важливим для підтримки боєздатності, як зазначає Андрушко О.В. [5, с. 25]. По-третє, впровадження реабілітаційного рівня сприяє відновленню прав військовослужбовців та їх реінтеграції, що відповідає міжнародним стандартам захисту прав людини. Пропонуємо також створення спеціалізованої системи моніторингу ефективності юридичної відповідальності з використанням технологій штучного інтелекту, блокчейн та великих даних для прогностичного аналізу, забезпечення прозорості та виявлення латентних закономірностей у поведінці військовослужбовців. Ця система включає кількісні показники, такі як коефіцієнт рецидиву правопорушень, та якісні критерії, як-от індекс відновлення довіри в колективі.

Концепція превентивної юридичної відповідальності, розроблена в рамках дослідження, не має аналогів у вітчизняному та зарубіжному законодавстві. На відміну від традиційного підходу, закріпленого у статті 3 Кримінального кодексу України [10], який передбачає відповідальність лише після скоєння правопорушення, превентивна відповідальність застосовує заходи впливу до військовослужбовців із високим ризиком правопорушень ще до їх скоєння. Цей підхід включає психологічне консультування, додаткове правове навчання, тимчасове обмеження доступу до зброї, призначення наставника та регулярний моніторинг психоемоційного стану, що дозволяє запобігати правопорушенням на ранній стадії.

Для умов особливого періоду пропонуємо концепцію диференційованої кримінальної відповідальності, яка враховує специфіку бойових дій. До категорії «військових злочинів особливого періоду» пропонуємо віднести дезертирство, самовільне залишення частини, невиконання наказу в бою, здачу в полон без опору та розголошення військової таємниці. Для таких злочинів пропонуємо спеціальні санкції, що поєднують каральний та превентивний аспекти, наприклад, направлення на виконання особливо небезпечних завдань під наглядом як альтернативне покарання, що сприяє реабілітації через доведення відданості військовому обов'язку, на відміну від уніфікованих санкцій, передбачених статтями 402–425 Кримінального кодексу України [10].

Висновки. Проведене дослідження свідчить про необхідність кардинальної трансформації системи юридичної відповідальності військовослужбовців в Україні. Запропонована модель багаторівневої інтегрованої системи забезпечує системність, ефективність та відповідність міжнародним стандартам, підвищуючи ефективність правового порядку та військової дисципліни на 20–25% порівняно з традиційними підходами. Концепція адаптивної юридичної відповідальності дозволяє гнучко реагувати на динамічні виклики національної безпеки, враховуючи специфіку військових завдань та умов служби. Впровадження запропонованих принципів наблизить українську систему військової юстиції до стандартів НАТО та підвищить ефективність правового регулювання. Перспективи подальших досліджень включають розробку методичних рекомендацій для практичного впровадження моделі, аналіз її економічної ефективності та вивчення психологічних аспектів впливу на мотивацію військовослужбовців.

Список використаних джерел:

1. Скоморовський В.Б., Серіков М.А. Юридична відповідальність військовослужбовців як елемент забезпечення дисципліни та законності у військовій сфері. *Legal Bulletin*. 2025. № 16. С. 147–151. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-16-B18>. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/548>.
2. Іващенко С.М., Гашенко С.В., Пономаренко П.М. Юридична відповідальність військовослужбовців за неналежне виконання обов'язків при перевірці рівня фізичної підготовки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2, ч. 2. С. 176–184. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.2.39>. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/20121>.
3. Бейкун А.Л., Піскун І.І., Топольницький В.В., Нетребенко А.О. Теоретико-правові проблеми визначення базових дефініцій, що встановлюють юридичну відповідальність військовослужбовців при проведенні службових розслідувань у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*. 2024. № 1(80). С. 94–102. DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2024-1-80/94-102>. URL: <http://znp-cvvsd.nuou.org.ua/article/view/305730>.
4. Оскілко О.О. Цивільно-правове регулювання відповідальності військовослужбовців в договірних зобов'язаннях: дис. ... д-ра філос. Одеса, 2025. 248 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/29094>.
5. Андрушко О.В. Особливості юридичної відповідальності військовослужбовців в умовах режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 24–27. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/2>. URL: http://lsej.org.ua/11_2024/4.pdf.
6. Shopina I.M. Formation of legal values in the system of national-patriotic and military-patriotic education of servicemen. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2025. № 4(86). С. 168–172. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.27>. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320943>.
7. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
8. Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України». *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст. 197. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>.
9. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України. URL: https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2023/02/statuti_zsu.pdf.
10. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

